

УДК 37.013:376

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ОСВІТИ ОСІБ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ (З ДОСВІДУ ПІДГОТОВКИ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ)

Світлана Литовченко, Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна; svetalitovchenko@ukr.net; ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-0001-4667>

На сучасному етапі актуальними є питання забезпечення якості вищої освіти на третьому (освітньо-науковому) рівні, синхронізація національної системи освіти з європейськими стандартами та поширення кращого досвіду. Відповідно до *мети* в статті представлено досвід підготовки докторів філософії зі спеціальної освіти за базовим навчальним курсом «Методологія та проєктування наукового дослідження в спеціальній та інклюзивній освіті», презентовано сучасні методи, які можуть застосовуватися на етапі емпіричного дослідження: експертне опитування; SWOT-аналіз щодо досягнень і перспектив розвитку системи підтримки дітей з особливими освітніми потребами та підготовки педагогів; методологія «Побудови дерева проблем», що дає змогу проаналізувати і прояснити причинно-наслідкові зв'язки, авторський тренінг «Перспективи розвитку спеціального закладу освіти» з метою визначення пріоритетів розвитку освіти дітей з порушеннями слуху, обговорення питань розвитку закладів спеціальної освіти з педагогами-практиками.

Використано *методи* теоретичного аналізу літературних джерел і результатів сучасних досліджень, представлених в електронних наукових виданнях; аналізу нормативно-правових документів; узагальнення досвіду підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії в Інституті спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (2016 – 2022).

Констатовано підвищення фахового рівня обізнаності аспірантів відповідно до сучасних підходів організації дослідження в галузі освіти дітей з особливими потребами, встановлено відзначення слухачами зниження напруженості в зв'язку з кращою поінформованістю, чіткішими уявленнями щодо необхідних кроків. Представлена програма відповідає критеріям, що включені до «Рекомендацій для експертів Національного агентства забезпечення якості вищої освіти стосовно акредитації освітніх програм третього рівня вищої освіти».

Ключові слова: спеціальна педагогіка, здобувач ступеня доктора філософії, методологія і проєктування наукового дослідження в спеціальній та інклюзивній освіті, емпіричні методи дослідження.

Svitlana Lytovchenko, Mykola Yarmachenko Institute of Special Education and Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Methods of researching the problems of education of persons with hearing disabilities (from the experience of training the Phd in special education)

At the current stage, the issues of ensuring the quality of higher education at the third (educational and scientific) level, synchronizing the national education system with European standards and spreading

© Литовченко С., 2022

the best experience are relevant. In accordance with the purpose, the article presents the experience of training doctors of philosophy in special education according to the basic training course «Methodology and design of scientific research in special and inclusive education», presents modern methods that can be used at the stage of empirical research: expert survey; SWOT analysis of the achievements and development prospects of the system of support for children with special educational needs and teacher training; the methodology of «Building a problem tree», which allows you to analyze and clarify cause-and-effect relationships, the author's training «Prospects of the development of a special educational institution» in order to determine the priorities of the development of the education of children with hearing impairments, discussing issues of the development of special education institutions with practicing teachers. The methods of theoretical analysis of literary sources and the results of modern research presented in electronic scientific publications are used; analysis of regulatory documents; summarizing the experience of training higher education applicants for the degree of Doctor of Philosophy at the Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine (2016-2022). An increase in the professional level of awareness of graduate students in accordance with modern approaches to the organization of research in the field of education of children with special needs was noted, it was established that the students noted a decrease in tension due to better awareness, clearer ideas about the necessary steps. The presented program meets the criteria included in the «Recommendations for experts of the National Agency for Quality Assurance of Higher Education regarding the accreditation of educational programs of the third level of higher education».

Keywords: special pedagogy, PhD candidate, methodology and research design in special and inclusive education, empirical research methods.

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку України питання забезпечення якості вищої освіти є беззаперечним пріоритетом для академічної спільноти і державної освітньої політики.

Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України (<https://ispukr.org.ua>) як провідна наукова установа, що визначає стратегічні напрями розвитку освіти дітей з особливими потребами (ОП), надає послуги з підвищення кваліфікації керівних, педагогічних і науково-педагогічних працівників закладів освіти та підготовки наукових кадрів через аспірантуру, докторантуру. Серед основних переваг для здобувачів: структурована система підготовки, можливість отримувати консультації провідних фахівців галузі, брати участь у науковій та експериментальній діяльності, науково-практичних заходах Інституту, фахові видання та наукова бібліотека, дві акредитовані освітньо-наукові програми і дві спеціалізовані вчені ради із захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора філософії та доктора наук.

Під час війни, у безпрецедентно важкі для України і світу часи, науковці Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України забезпечують повноцінну освітню і наукову підготовку аспірантів, надають методичну та консультативну підтримку педагогічним працівникам з організації освітнього процесу в умовах воєнного стану.

У такому контексті особливої актуальності набуває презентація успішного досвіду реалізації навчальних курсів та освітніх програм, поширення позитивних практик, зокрема підвищення кваліфікації (професійного розвитку) викладачів.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Прийнятий у 2014 р. Закон України «Про вищу освіту» запровадив освітньо-науковий ступінь доктора філософії замість наукового ступеня кандидата наук. У 2016 р. Кабінет Міністрів України Постановою №261 від 23.03.2016 затвердив «Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії і доктора наук», яким регулюється зміст і форма нових структурованих програм підготовки в аспірантурі.

Відповідно до базових європейських принципів PhD (Зальцбург, 2005) докторські програми забезпечують поширення знань через проведення оригінальних наукових досліджень; докторські програми є важливою частиною університетської стратегії і політики; різноманіття європейських докторських програм – це потужний аспект, який має бути підкріплений їх високою якістю; докторанти (аспіранти) є молодими дослідниками, які роблять важливий внесок у розвиток науки; ключову роль відіграють наукові керівники та атестація роботи; оцінювання результатів базується на прозорій угоді про взаємну відповідальність між докторантом, науковим керівником та інституцією (<https://eua.eu/downloads/publications/salzburg%20ii%20recommendations%202010.pdf>).

У контексті проблеми на особливу увагу заслуговують Дублінські дескриптори (Dublin descriptors) – компетентності, що повинен освоїти здобувач за період навчання за програмою PhD:

1) *знання та розуміння* (knowledge and understanding): системне розуміння сфери навчання і досконале володіння дослідницькими вміннями і методами;

2) *застосування знань і розуміння* (applying knowledge and understanding): здатність спланувати, здійснити і застосувати дослідження з науковою цілісністю, через оригінальне дослідження зробити науковий внесок, який розширює межі існуючих знань шляхом розроблення предмета досліджень і заслуговує певної національної або міжнародної реферованої публікації;

3) *формування тверджень* (making judgements): здатність до критичного аналізу, оцінювання, синтезу нових і складних ідей;

4) *комунікативні навички* (communications skills): здатність спілкуватися з колегами, широким академічним співтовариством і суспільством загалом у сфері свого досвіду;

5) *навички навчання* (learning skills): здатність сприяти в академічному і професійному контекстах технологічному, соціальному та культурному прогресу.

Структуровані докторські програми в ЄС складаються із:

а) *обов'язкового вивчення міждисциплінарних курсів, пов'язаних з науковою діяльністю* (research skills), зокрема методологія досліджень (якісні, кількісні, експериментальні методи); фахових курсів – спеціально розроблених курсів докторантського рівня, курсів індивідуального вибору;

б) *навчання суміжних навичок і розвиток індивідуальних здібностей* (transferable skills): комунікаційні здібності (зокрема викладання, навички презентації), написання наукових текстів і підготовка публікацій, наукове письмо англійською мовою тощо;

в) *проведення якісного дослідження і підготовки дисертації до захисту.*

Отже, відповідно до міжнародних стандартів, сучасні програми мають забезпечувати методологічні компетентності аспірантів, а дисципліни блоку курсів зі

спеціальності включати специфіку та відповідати тематиці/напряму індивідуальних досліджень.

Актуальність проблеми зумовлює **мету** статті – представити досвід підготовки докторів філософії зі спеціальної освіти за базовим навчальним курсом «Методологія і проектування наукового дослідження в спеціальній та інклюзивній освіті», презентувати сучасні методи, які можуть застосовуватися на етапі емпіричного дослідження.

Методи дослідження. Методи теоретичного аналізу літературних джерел і результатів сучасних досліджень, представлених в електронних наукових виданнях, включених до наукометричних баз даних Index Copernicus, Google Scholar, Web of Science та ін.; аналізу нормативно-правових документів; узагальнення досвіду підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії в Інституті спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (2016 – 2022).

Результативність опанування навчальної програми, її ефективність у контексті підготовки аспірантів до проведення досліджень у спеціальній та інклюзивній освіті оцінювалася за допомогою аналізу документів (навчальних планів, письмових самостійних і контрольних, творчих робіт), спостереження, опитування.

Результати дослідження. Охарактеризуємо розроблену нами навчальну програму з дисципліни «Методологія і проектування наукового дослідження в спеціальній та інклюзивній освіті» (відповідно до освітньо-наукової програми «Спеціальна педагогіка» третього рівня вищої освіти – «Доктор філософії» за спеціальністю 016 «Спеціальна освіта», галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка», освітньої кваліфікації «доктор філософії зі спеціальної освіти» Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України) (Литовченко, Шевченко, 2021).

Метою навчальної дисципліни є формування в здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії (аспірантів) компетентностей у галузі теоретико-методологічних засад освіти осіб із ОП, які можуть бути застосовані в дослідницькій і викладацькій діяльності:

– *інтегральна компетентність*: здатність розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних і створення нових цілісних знань та/або професійної практики;

– *загальні компетентності (ЗК)*: здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; здатність до проведення досліджень на відповідному рівні; здатність генерувати нові ідеї (креативність); навички міжособистісної взаємодії; здатність працювати в команді;

– *фахові компетентності спеціальності (ФК)*: здатність до розуміння і використання сучасних теорій, методологій і методів спеціальної педагогіки та інших наук стосовно завдань фундаментальних і прикладних досліджень у галузі освіти осіб із ОП; здатність до аналізу вітчизняного і зарубіжного досвіду становлення і розвитку спеціальної та інклюзивної освіти; здатність до виявлення значущих проблем і факторів організації супроводу і підтримки осіб з ОП (відповідно до

рівня розвитку і функціонування, обмеження життєдіяльності); здатність професійно діагностувати, прогнозувати, проєктувати та моделювати освітнє середовище; здатність до критичного оцінювання наслідків політики у сфері освіти осіб з ОП, визначення рекомендацій стосовно вдосконалення нормативно-правового забезпечення освітньої галузі; здатність до формування позитивного іміджу професії, її статусу в суспільстві;

– *додатково для освітньо-наукових програм*: здатність упроваджувати результати наукового пошуку в практичну діяльність.

Основними завданнями навчальної дисципліни є: а) ознайомлення із сучасними концепціями і теоріями функціонування, обмеження життєдіяльності, розвитку, навчання, виховання і соціалізації осіб з ОП; б) знання теоретико-методологічних проблем освіти осіб з ОП; в) розуміння соціальної моделі сприйняття інвалідності, за якої потреби не гальмують повноцінне функціонування в соціумі, а стимулюють розвиток доступного освітнього середовища; г) започаткування, планування, реалізація та коригування послідовного процесу ґрунтовного наукового дослідження з дотриманням належної академічної доброчесності; д) критичний аналіз, оцінка та синтез нових і комплексних ідей.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії повинен

– *знати*: а) теорію і методологію освіти осіб з ОП; б) методологічні підходи до освіти осіб з ОП; в) теоретико-методологічні проблеми освіти осіб з ОП; г) методи дослідження проблем освіти осіб з ОП; д) як розробляти критерії та показники ефективності професійної діяльності, застосовувати їх в оцінюванні виконаної роботи, пропонувати рекомендації щодо забезпечення якості освітніх послуг та управлінських рішень;

– *уміти*: а) визначати методологічні основи і науковий апарат дослідження; б) орієнтуватися в сучасних теоретичних дослідженнях (національних, зарубіжних) у галузі освіти осіб із ОП; в) визначати актуальні підходи до освіти дітей з особливими освітніми потребами в контексті сучасних стратегій розвитку освіти; г) критично оцінювати результати наукових досліджень і різні джерела знань щодо освіти дітей з ОП, формулювати висновки і рекомендації щодо їх упровадження; д) оцінювати наслідки політики у сфері освіти осіб з ОП, розробляти рекомендації стосовно вдосконалення нормативно-правового забезпечення освітньої галузі; е) демонструвати ініціативу, самостійність, оригінальність, генерувати нові ідеї для розв'язання завдань професійної діяльності; є) упроваджувати результати наукового пошуку в практичну діяльність; ж) моделювати процеси реабілітації та психолого-педагогічної підтримки (супроводу) осіб з особливими освітніми потребами.

Програма складається з трьох *змістових модулів*: методологія освіти дітей з особливими потребами (теоретико-методологічні та методичні засади освіти осіб з ОП; загальнонаукові (системний, аксіологічний, синергетичний, гетерологічний тощо) та специфічні підходи до освіти дітей з ОП; методи дослідження проблем освіти осіб з ОП тощо); пріоритетні напрями наукових досліджень у галузі спеціальної освіти (нова парадигма розвитку спеціальної освіти в Україні і

за кордоном; актуальні підходи до реформування освіти дітей з ОП у контексті сучасних стратегій розвитку освіти; сучасні теоретичні дослідження щодо освіти дітей з ОП тощо); упровадження результатів наукового пошуку в практичну діяльність (шляхи впровадження результатів наукового дослідження в практику роботи фахівців, оцінка ефективності наукових досліджень).

Навчальна дисципліна є базовою в межах освітньо-наукової програми «Спеціальна педагогіка» і вивчається на I курсі в першому та другому семестрах (90 год/3 кредити ЄКТС).

У межах викладання дисципліни в Інституті спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (2021 – 2022), окрім визначених програмних компетентностей, зверталася увага на здобуття аспірантами знань про сучасні підходи до визначення освітніх труднощів і рівнів підтримки дітей з особливими освітніми потребами (Методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів в осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі, 2021), про специфіку роботи інклюзивно-ресурсних центрів, спеціальних закладів освіти, організації інклюзивного навчання, а також сучасні психолого-педагогічні технології, актуальні для освіти дітей з ОП, зокрема в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення України (Данілавичюте, 2018, 2021; Прохоренко, 2019; Орлов, Прохоренко, 2021).

Особливий акцент було зроблено на визначення методологічних основ наукового пошуку і вибір методів його проведення (Гончаренко, 2008; Конверський, 2010; Гуроров, 2017), дотримання чинних вимог до оформлення дисертацій (Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах): Постанова КМУ від 23.03.2016 № 261; Про затвердження вимог до оформлення дисертації: Наказ МОН України від 12.01.2017 № 40; Порядок присудження ступеня доктора філософії: Постанова КМУ від 12.01.2022 № 44).

Відповідно до вимог МОН України «основна частина дисертації має містити: вступ; розділи дисертації; висновки. У вступі подається загальна характеристика дисертації, а саме: обґрунтування вибору теми дослідження (висвітлюється зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями у відповідній галузі знань шляхом критичного аналізу з визначенням сутності наукової проблеми або завдання); мета і завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження; *методи дослідження* (перераховуються використані наукові методи дослідження та *змістовно відзначається, що саме досліджувалось кожним методом; обґрунтовується вибір методів, що забезпечують достовірність отриманих результатів і висновків*); наукова новизна отриманих результатів (аргументовано, коротко і чітко представляються основні наукові положення, які виносяться на захист, із зазначенням відмінності одержаних результатів від відомих раніше); особистий внесок здобувача (якщо в дисертації використано ідеї або розробки, що належать співавторам, разом з якими здобувачем опубліковано наукові праці, обов'язково зазначається конкретний особистий внесок здобувача в такі праці або розробки); апробація матеріалів дисертації (зазначаються

назви конференції, конгресу, симпозіуму, семінару, школи, місце і дата проведення); структура та обсяг дисертації (анонсується структура дисертації, зазначається її загальний обсяг).

За наявності у вступі можуть також указуватися: зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами – указується, у рамках яких програм, тематичних планів, наукових тематик і грантів, зокрема галузевих, державних та/або міжнародних, виконувалося дисертаційне дослідження, із зазначенням номерів державної реєстрації науково-дослідних робіт і найменуванням організації, де виконувалася робота; практичне значення отриманих результатів – надаються відомості про використання результатів досліджень або рекомендації щодо їх практичного використання».

Так, у межах дослідження, зважаючи на актуальність теми і відсутність відповідних напрацювань, доцільним є *аналіз стану проблеми* за допомогою педагогічного констатувального експерименту.

Отже, одним із завдань буде: з'ясувати сучасний стан і окреслити існуючі проблеми в контексті теми дисертації (з'ясувати стан проблеми в освітній практиці; здійснити порівняльний аналіз спеціальної освіти України та освіти дітей з особливими потребами інших європейських країн тощо).

За логікою побудови дисертаційного дослідження таке завдання стоятиме наступним після завдання здійснити теоретичний аналіз проблеми (визначити теоретичні засади досліджуваної проблеми, уточнити сутність ключових понять, визначити структуру феномену тощо); останній етап роботи традиційно передбачає завдання розробити, апробувати чи експериментально перевірити певну технологію, методiku тощо.

Для розв'язання поставлених завдань автор має орієнтуватися на використання певної сукупності способів, засобів і прийомів наукового пізнання. Спосіб пізнання реальності, який дає можливість розв'язати завдання і досягти мети пошукової діяльності, є методом наукового пізнання дійсності – методом дослідження (Гончаренко, 2008).

У межах теми «Методи дослідження проблем освіти осіб із особливими потребами» розглянуто сутність, класифікацію методів, презентовано класичні і сучасні інноваційні методи, зокрема які можуть застосовуватися на етапі емпіричного дослідження.

Так, *метод* (грец. *спосіб пізнання*) – у найширшому сенсі «шлях до чогонебудь», спосіб діяльності суб'єкта в будь-якій її формі.

Поняття «*методологія*» має два основних значення: система визначених способів і прийомів, застосовуваних у тій чи іншій сфері діяльності (у науці, політиці, мистецтві тощо); вчення про цю систему, загальна теорія методу.

Методологічний підхід – методологічна позиція, яка є теоретичним новоутворенням у відношенні до традиційних методологічних основ. Методологічні підходи з'являються в процесі розвитку науки, одні з них втрачають актуальність, виникають нові, іноді такі, що протирічать існуючим.

Методологічний підхід розглядають як точку зору, з якої бачать предмет вивчення, наприклад: системний, синергетичний, аксіологічний (цінності, мораль-

ні якості, ставлення), антропологічний, феноменологічний, гуманістичний, культурологічний, езотеричний тощо. У роботі над дисертаційним дослідженням одним з основних виступає *системний підхід* (англ. *Systems thinking* – системне мислення) – напрям методології досліджень, який полягає в дослідженні об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як системи (дисертаційна робота по суті є системою, де все пов'язано (вступ, мета, завдання, зміст, висновки тощо); явище, що досліджується, також доцільно розглядати як систему).

Осмилення й оволодіння всіма аспектами методології наукового дослідження є однією з важливих характеристик *методологічної культури дослідника*. На сучасному етапі визначено та обґрунтовано ключові *підходи*, що вбачаються системоутворювальними для організації освітнього середовища для дітей з ОП і забезпечують організацію загальноосвітнього простору і реалізацію універсальної ефективної педагогічної практики. Серед них: *системний, синергетичний, аксіологічний, командний, кондуктивний, індивідуальний, середовищний, гетерологічний підходи*. Вони є фундаментом модернізації системи спеціальної освіти в напрямі гуманізації, а також критично впливають на соціодинаміку поширення інклюзії в Україні (Колупаєва, Таранченко, 2021).

Класифікації методів дослідження. Метод (грец. *Methodos* – шлях, спосіб пізнання, дослідження) визначається як спосіб досягнення певної мети, сукупність прийомів або операцій практичного або теоретичного опанування дійсності. Методи дослідження класифікуються за різними критеріями: а) *за рівнем пізнання* (емпіричні та теоретичні); б) *за точністю припущень* (детерміністичні і стохастичні, або ймовірно-статистичні); в) *за функціями*, які вони здійснюють у пізнанні (методи систематизації, пояснення і передбачення); г) *за конкретними сферами дослідження* (фізичні, біологічні, соціальні, педагогічні, психологічні тощо). У найзагальнішому вигляді методи дослідження поділяються на *загальнонаукові* (тобто вони можуть бути методами і емпіричного, і теоретичного дослідження) та *спеціальні*, що застосовуються в конкретній галузі науки. У будь-якому дослідженні застосовуються і загальнонаукові, і спеціальні методи дослідження.

За рівнем пізнання загальнонаукові методи дослідження поділяються на три групи: *методи емпіричного дослідження* (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент, моніторинг); *методи теоретичного дослідження* (сходження від абстрактного до конкретного, ідеалізація, уявний експеримент, формалізація, аксіоматичний метод або дедуктивно-аксіоматичний); *загальні методи, що застосовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівні дослідження* (абстрагування і конкретизація, аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання, аналогія, історичний і логічний методи тощо).

Варто підкреслити, що в українських дослідженнях зі спеціальної педагогіки методи другої та третьої груп поєднані в групу «теоретичних методів дослідження». Приклад подання методів дослідження в науковій роботі: *методи дослідження: теоретичні*: аналіз і синтез, індукція, дедукція, моделювання, узагальнення і

систематизація даних; *емпіричні*: спостереження, порівняння, опитування (анкетування, інтерв'ю), експеримент; *методи математичної статистики*.

На етапі емпіричного дослідження з метою з'ясувати сучасний стан і окреслити існуючі проблеми в контексті теми дисертації можуть застосовуватися такі методи та діагностичні методики: аналіз і порівняння міжнародних і національних нормативно-правових документів, наукових публікацій, сайтів організацій тощо з організації навчання і супроводу дітей з порушеннями слуху; діагностичні (тестування, анкетування, обговорення), за допомогою яких зібрано емпіричний матеріал; авторські тренінги «Перспективи розвитку спеціального закладу освіти» (визначення та обговорення перспективних новацій розвитку спеціального закладу освіти в межах освітніх реформ в Україні) тощо; метод спостереження за поведінкою учнів під час певної діяльності з метою виявлення сформованості конкретних умінь; методики «Відкритий мікрофон», «SWOT-аналіз», «Case study» (кейс-стаді) тощо; різнобічне вивчення оцінки провідними фахівцями та батьками дітей з порушеннями слуху стану і наявних проблем на кожному з щаблів розвитку означеної категорії дітей (опитування експертів, бесіди, фокус-групи, дискусії тощо).

Важливу роль у реалізації програми відведено сучасним методам і методам, зокрема учасників зацікавили наступні:

– використання *SWOT-аналізу* щодо досягнень і перспектив розвитку системи підтримки дітей з ОП та підготовки педагогів. Метод використовує 4 ключові елементи: сильні і слабкі сторони, можливості і загрози. Задля зручності їх зображують у вигляді таблиці з 4 стовпчиків. Внутрішні чинники: до цієї групи належать сильні (S) та слабкі сторони (W), і саме з їхнього вивчення починають аналіз (внутрішні чинники визначаються ресурсами, які є в розпорядженні компанії, а також процесами, на які організація має безпосередній вплив). Зовнішні чинники: після того, як було досконально розглянуто та оцінено внутрішні чинники, переходять до аналізу можливостей (O) і загроз (T) (організація/установа не здатна контролювати ці процеси, однак має їх знати і враховувати під час розробки стратегії);

– методологія «*Побудови дерева проблем*», що допомагає представити проблему, що досліджується у вигляді діаграми, яка дає змогу проаналізувати і прояснити причинно-наслідкові зв'язки. «Дерево проблем» як кінцевий результат аналізу проблеми представляє собою резюме існуючої негативної ситуації відносно центральної проблеми, яку визначили експерти, тобто проблеми, що є цільовою для дослідження. Корисними є поради авторів методики щодо визначення проблеми: «проблема має бути визначена (сформульована) як існуюча негативна ситуація, а не відсутність бажаної ситуації. Треба пам'ятати, що формулювання проблеми є завжди негативним твердженням. Воно визначає негативну ситуацію, процес чи тенденцію, а також нестачу, обмеження чи незадоволену потребу. Наприклад, «дефіцит працівників, які відповідають потребам ринку праці», не відображає глибшу проблему (працівникам бракує відповідної кваліфікації) та спрямовує діяльність на помилкове і неефективне рішення – збільшення кількості працівників. Натомість, адекватним рішенням могла б бути низка

тренінгів для робітників, чи покращення менеджменту, чи навчання конкретним умінням. Приклад: *неправильно*: «Дефіцит працівників, які відповідають потребам ринку праці»; *правильно*: «Кваліфікація працівників не відповідає потребам ринку праці». Аналіз проблеми є дуже важливим, оскільки він є підґрунтям усього плану проекту (дослідження), включно з цілями і результатами» [11];

– авторський тренінг «Перспективи розвитку спеціального закладу освіти» (визначення пріоритетів розвитку освіти дітей з порушеннями слуху, обговорення питань розвитку закладів спеціальної освіти з педагогами-практиками). З такою метою було розроблено завдання для груп учасників – на прикладі своєї школи описати спеціальний заклад освіти (прогностичну модель) за такими параметрами: *зміст освіти* (питання освітніх програм, доцільність створення спеціальних програм для дітей з порушеннями слуху; у чому має полягати специфіка); *категорії особливих освітніх потреб учнів* (лише діти з порушеннями слуху, діти з іншими особливими потребами); *рівень здобуття повної загальної середньої освіти* (базова середня освіта, профільна середня освіта); *специфіка супроводу* (особливості корекційно-розвивальної складової, перелік курсів, обов'язковість для всіх, особливості проведення корекційно-розвивальної роботи в середніх і старших класах); *визначити свій критерій, важливий для оцінки змін* (останній параметр необхідно обрати самостійно) [12].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результативність опанування навчальної програми «Методологія і проектування наукового дослідження в спеціальній та інклюзивній освіті» (Литовченко, Шевченко), її ефективність у контексті підготовки аспірантів оцінювалася за допомогою аналізу документів (навчальних планів, письмових самостійних і контрольних, творчих робіт), спостереження, опитування тощо. Констатовано підвищення фахового рівня обізнаності аспірантів відповідно до сучасних підходів організації дослідження в галузі освіти дітей з ОП, встановлено відзначення слухачами зниження напруженості в зв'язку з кращою поінформованістю, чіткішими уявленнями щодо необхідних кроків. Представлена програма відповідає критеріям, що включені до «Рекомендацій для експертів Національного агентства забезпечення якості вищої освіти стосовно акредитації освітніх програм третього рівня вищої освіти» (2020) [13].

Стаття не висвітлює розглянуті питання повною мірою, представляє найбільш актуальні їх аспекти. Важливим є оновлення програми відповідно до змін в освіті, залучення іноземного досвіду під час консультативного оцінювання та акредитаційних експертиз, використання кращих світових практик при повазі до національної освітньої традиції.

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні радить – «Думайте про майбутнє, не про минуле. Мрійте, плануйте, обговорюйте зі значущими людьми, що ми зробимо найпершим після встановлення миру. Такі роздуми та розмови наснажують і стабілізують». Думаємо про перспективи: як на місці зруйнованих будинків відбудуємо ще красивіші і комфортніші, ще з більшим натхненням розвиватимемо освіту, спеціальну педагогіку, працюватимемо з піднесенням, гострим відчуттям цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів в осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі. (2021). Інститут спеціальної педагогіки та психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Режим доступу: https://ispukr.org.ua/?page_id=8429#.Yrcvy3ZVxPY (дата звернення: 23.07.2022).
2. *Данілавічюте Е.* (2018). Діти з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 3(87), 7 – 19.
3. *Данілавічюте Е.* (2021). Інноваційна концепція визначення функціонально-мовленнєвих освітніх труднощів в осіб з особливими потребами. *Матеріали VII Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології «Діти з особливими потребами: від рівних прав – до рівних можливостей»* (м. Київ, 7 – 8 жовтня 2021 р.) (с. 47 – 55). Київ.
4. *Прохоренко Л. І.* (2019). Науково-психологічний супровід в освіті дітей з особливими потребами : Наукова доповідь на загальних зборах НАПН України 17 грудня 2019 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 1(1), 1 – 5. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2019-1-1-1-5>
5. *Прохоренко Л. І., Орлов О. В.* (2021). Діти з особливими потребами в умовах кризових викликів: навчання і супровід: Наукова доповідь на веб-конференції «Учені НАПН України – українським учителям», 25 серпня 2021 р., м. Київ, Україна. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 3(2). <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-2-17-11>
6. *Гончаренко С. У.* (2008). Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця».
7. *Конверський А. Є.* (ред.) (2010). *Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів.* К.: Центр учбової літератури.
8. *Гуторов О. І.* (2017). *Методологія та організація наукових досліджень : навч. посібник.* Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. Х. : ХНАУ.
9. Про затвердження Вимог до оформлення дисертації: наказ Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40. Дата оновлення: 31.05.2019. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-17#n88> (дата звернення: 23.07.2022).
10. *Колупаєва А. А., Таранченко О. М.* (2021). Визначальні вектори та прогностичні орієнтири системних змін в освіті осіб з особливими потребами. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 1(25), 137 – 150. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2021-25-1-137-150>
11. Проект Європейського Союзу «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні». Розробка концептуальної ноти проекту. *Практичний посібник.* (2018). Режим доступу: https://regionet.org.ua/files/06.PCM_Ososinska_Materials_Part2.1_Project_Concept_Development_Manual_UA.pdf (дата звернення: 23.07.2022).
12. *Литовченко С. В.* (2020). Перспективи розвитку спеціального закладу освіти (за матеріалами обговорення із педагогами). *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, 4, 136 – 143. <http://international-relations.knukim.edu.ua/index.php/2307-4906/article/view/224183> <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2020.224183>
13. Рекомендації для експертів Національного агентства стосовно акредитації освітніх програм третього рівня вищої освіти (додаток до «Методичних рекомендацій для експертів Національного агентства щодо застосування Критеріїв оцінювання якості освітньої програ-

ми»). (2020). Режим доступу: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/> (дата звернення: 23.07.2022).

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Methodological recommendations for inclusive resource centers regarding the definition of categories (typologies) of educational difficulties for persons with disabilities and levels of support in the educational process. (2021). Instytut spetsialnoi pedahohiky ta psykholohii imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy. Rezhym dostupa: https://ispukr.org.ua/?page_id=8429#Yrcvy3ZBxPY (data zvernennia: 23.07.2022). (in Ukrainian)
2. *Danilavichiutie, E.* (2018). Children with special educational needs in an inclusive environment. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, 3(87), 7 – 19. (in Ukrainian)
3. *Danilavichiutie, E.* (2021). An innovative concept of determining functional and speech educational difficulties in persons with special needs. *Materialy VII Mizhnarodnoho konhresu zi spetsialnoi pedahohiky ta psykholohii» Dity z osoblyvymy potrebamy: vid rivnykh prav – do rivnykh mozhlyvosti»* (m. Kyiv, 7 – 8 zhovtnia 2021 r.) (s. 47 – 55). Kyiv. (in Ukrainian)
4. *Prokhorenko, L. I.* (2019). Scientific and psychological support in the education of children with special needs: Scientific report at the general meeting of the National Academy of Education of Ukraine on December 17, 2019. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 1(1), 1 – 5. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2019-1-1-1-5> (in Ukrainian)
5. *Prokhorenko, L. I. & Orlov, O. V.* (2021). Children with special needs in the conditions of crisis challenges: training and support: Scientific report at the web conference «Scientists of the National Academy of Sciences of Ukraine – to Ukrainian teachers», August 25, 2021, Kyiv, Ukraine.. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 3(2). <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-2-17-11> (in Ukrainian)
6. *Honcharenko, S. U.* (2008). *Pedagogical research: methodological advice for young scientists*. Kyiv-Vinnytsia : DOV «Vinnytsia». (in Ukrainian)
7. *Konverskyi, A. Ye.* (red.) (2010). *Fundamentals of methodology and organization of scientific research: teaching manual for students, cadets, graduate students and adjuncts*. K.: Tsentru uchbovoi literatury. (in Ukrainian)
8. *Hutorov, O. I.* (2017). *Methodology and organization of scientific research: teaching manual*. Hark. national agrarian University named after VV Dokuchaeva. Kh. : KhNAU. (in Ukrainian)
9. On the approval of the Requirements for writing a dissertation: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated January 12, 2017 No. 40. Rezhym dostupa: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-17#n88> (data zvernennia: 23.07.2022). (in Ukrainian)
10. *Kolupaieva, A. A. & Taranchenko, O. M.* (2021). Determining vectors and prognostic orientations of systemic changes in the education of persons with special needs. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*, 1(25), 137 – 150. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2021-25-1-137-150> (in Ukrainian)
11. The project of the European Union «Supporting regional development policy in Ukraine». Development of the conceptual note of the project. Practical guide. (2018). Rezhym dostupa: https://regionet.org.ua/files/06.PCM_Ososinska_Materials_Part2.1_Project_Concept_Development_Manual_UA.pdf (data zvernennia: 23.07.2022). (in Ukrainian)
12. *Lytovchenko, S. V.* (2020). Prospects for the development of a special educational institution (based on the materials of the discussion with teachers). *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho*

derzhavnoho pedahohichnoho universytetu, 4, 136 – 143. <http://international-relations.knukim.edu.ua/index.php/2307-4906/article/view/224183> <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2020.224183> (in Ukrainian)

13. Recommendations for experts of the National Agency regarding the accreditation of educational programs of the third level of higher education (appendix to «Methodical recommendations for experts of the National Agency regarding the application of the Criteria for evaluating the quality of an educational program»). (2020). Rezhym dostupa: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/> (data zvernennia: 23.07.2022). (in Ukrainian)